

KRZYSZTOF KOZŁOWSKI

GEOPOLITYCZNE ZNACZENIE
PORADZIECKIEJ AZJI CENTRALNEJ
W KONTEKŚCIE PRZEMIAN NA RYNKACH
GAZU ZIEMNEGO

WPROWADZENIE

Poradziecka Azja Centralna pojawia się w analizach politologicznych w przeważającej mierze z dwóch powodów natury geopolitycznej. Pierwszy wiąże się z militarnym znaczeniem regionu dla operacji koalicji antyterrorystycznej w Afganistanie. Po 11 września, choć ze zmiennym szczęściem, wojska zachodnie mogły korzystać z baz w Uzbekistanie i Kirgistanie w celu zabezpieczenia transportowej operacji ISAF i *Enduring Freedom*¹. Drugim jest międzynarodowe znaczenie regionalnych zasobów energetycznych, zwłaszcza ropy naftowej i gazu ziemnego. O ile pierwsza przyczyna schodzi na dalszy plan wraz z malejącą w drugiej dekadzie XXI w. obecnością zachodnich sił militarnych w Afganistanie, o tyle kwestie związane z czarnym złotem i błękitnym paliwem są nieodłącznym elementem dyskusji nad sytuacją polityczną regionu. W większości toczących się debat nie zauważa się jednak konsekwencji, jakie dla jego znaczenia w polityce międzynarodowej mogą mieć przeobrażenia zachodzące na rynkach ropy i gazu ziemnego, związane

Dr hab. KRZYSZTOF KOZŁOWSKI, prof. SGH – Katedra Studiów Politycznych w Kolegium Ekonomiczno-Społecznym Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie; adres do korespondencji: Kolegium Ekonomiczno-Społeczne SGH, ul. Wiśniowa 41, pok. 66 A, 02-520 Warszawa; e-mail: krzysiekkozlowski13@gmail.com

¹ Baza Karszi Chanabad w Uzbekistanie była dostępna dla sił zachodnich do 2005 r., kiedy jej dzierżawa została wypowiedziana na fali zachodniej krytyki postępowania I. Karimowa wobec niepokojów społecznych w Andżanie. Baza Manas w Kirgistanie była dostępna dla sił zachodnich do 2014 r.

z tzw. rewolucją gazu łupkowego oraz postępującym upowszechnieniem technologii transportu gazu płynnego – LNG. W perspektywie krótkookresowej, a możliwe, że również średnioterminowej, zachodzące w tym zakresie procesy mogą umykać uwadze analityków i badaczy skoncentrowanych na dynamicznych procesach politycznych w poradzieckiej Azji Centralnej – czy nawet szerzej na obszarze poradzieckim. W ujęciu długofalowym istnieje jednak duże prawdopodobieństwo, że zmiany technologiczne w zakresie wydobycia i transportu węglowodorów mogą się przyczynić do zmiany geopolitycznego krajobrazu poradzieckiej Azji Centralnej.

ZARYS UWARUNKOWAŃ REGIONALNYCH

W badaniach stosunków międzynarodowych sytuację polityczną w regionie poradzieckiej Azji Centralnej przyjęło się opisywać terminem „Nowa Wielka Gra”². Ma ona obejmować, z jednej strony, próby zachowania kontroli Federacji Rosyjskiej nad państwami poradzieckimi po rozpadzie ZSRR, z drugiej – próby poszerzania regionalnych wpływów przez „graczy” konkurujących ze stroną rosyjską, głównie Stany Zjednoczone oraz Chińską Republikę Ludową³. Rozgrywka o wpływy geopolityczne ma miejsce w obszarze niezwykle istotnym dla podmiotów aspirujących do globalnego oddziaływania na stosunki międzynarodowe. Szczególna rola poradzieckiej Azji Centralnej jest wypadkową jej strategicznego położenia (granice z Rosją, zachodnimi Chinami, Afganistanem i Iranem, Morzem Kaspijskim) oraz odkrytych na jej terytorium bogatych zasobów surowców energetycznych wraz z sukcesywnie od 1991 r. rozbudowywaną infrastrukturą ich transportu.

Po blisko ćwierćwieczu od upadku ZSRR metaforę Nowej Wielkiej Gry w poradzieckiej Azji Centralnej należy uzupełnić kilkoma uwagami. Ponad dwie dekady rozgrywek regionalnych między mocarstwami i lokalnymi podmiotami wpływające od zakończenia zimnej wojny odznaczały się czterema generalnymi tendencjami.

² A. RASHID, *The New Great Game – The Battle for Central Asia’s Oil*, „Far Eastern Economic Review”, 10 kwietnia 1997 r.

³ W tym zakresie, w komentarzach politycznych i politologicznych na fali aneksji Krymu w 2014 r., uwidacznia się dwojaka interpretacja zachowań rosyjskich: albo jako neoimperialnych ambicji i dążenia do odbudowy pozycji z czasów ZSRR, albo jako emanacji słabnącej pozycji i wpływów, co ma skutkować rosnącą nerwowością w zachowaniach międzynarodowych.

Pierwszą z nich jest powolna erozja wpływów Federacji Rosyjskiej. Polityka, jaką prowadzi Rosja na obszarze pięciu republik poradzieckich, choć *efektowna*, jest coraz mniej *efektywna*. Głównym atutem Federacji jest możliwość stosowania zasady *dziel i rządź*, wykorzystywanej do zarządzania regionem w czasach kolonizacji rosyjskiej i władzy radzieckiej. O ile taka taktyka przynosi efekty w perspektywie krótkookresowej, o tyle konflikt rosyjsko-gruziński w 2008 r. oraz aneksja Krymu ujawniły jednak słabości długofalowej polityki rosyjskiej wobec obszaru poradzieckiego. Azja Centralna nie jest tu wyjątkiem.

Cechą charakterystyczną postępowania Rosji wobec regionu jest post-imperialna percepcja lokalnych państw. O ile w przeszłości to przekonanie było w dużej mierze uzasadnione, o tyle obecnie sytuacja zaczyna się zmieniać. Republiki poradzieckie nie są już skazane wyłącznie na współpracę z Federacją Rosyjską i – choć wciąż w ograniczonym zakresie – mogą poszukiwać innych partnerów. Jednocześnie, pomimo inicjatywy Unii Eurazjatyckiej, w pierwszej dekadzie XXI w. uwidoczniło się również mało konstruktywne współdziałanie z aktorami regionu w celu rozwiązywania dręczących ich problemów społeczno-gospodarczych⁴. Fakty te z powodzeniem wykorzystuje na przykład ChRL, wychodząc do państw centralno-azjatyckich z coraz liczniejszymi i szerszymi ofertami gospodarczymi.

Drugą ważną tendencją w regionie jest rosnąca rola ChRL. Oddziaływanie Państwa Środka na sytuację w Azji Centralnej, w perspektywie zarówno długo-, jak i średniookresowej, było najbardziej dyskretne, ale jednocześnie najbardziej konsekwentne i skuteczne, z czego pozostali gracze Nowej Wielkiej Gry wydają się dopiero zaczynać zdawać sobie sprawę. Chociaż w latach dziewięćdziesiątych XX w. Azja Centralna, jako swego rodzaju strefa buforowa między ChRL i Federacją Rosyjską, uznawana była przez stronę chińską za wyłączną strefę wpływów rosyjskich, to jej rosnąca aktywność wskazuje, że region ten jest również dla niej niezwykle istotny, zwłaszcza w kontekście rosnącego zapotrzebowania na surowce energetyczne.

Na obecnym etapie rozbudowywania wpływów ChRL jest aktywna w regionie głównie poprzez wykorzystanie własnego potencjału gospodarczego.

⁴ G. GAVRILIS, *Central Asia's Border Woes & the Impact of International Assistance, Central Eurasia Project*, Open Society Foundation, maj 2012, s. 29, <http://www.opensociety-foundations.org/sites/default/files/OPS-No-6-20120601.pdf> (dostęp: 01.09.2014). O spadku atrakcyjności strategii rosyjskiej w regionie badacze wspominali już w połowie ubiegłej dekady, np.: K. COLLINS, *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*, Cambridge–New York, NY: Cambridge University Press 2006.

Chiny przede wszystkim angażują się w liczne projekty gospodarcze. Należy przy tym zauważyć, że rozszerzenie kontaktów między Państwem Środka a państwami Azji Centralnej wzbudza nie tylko jednostronne zainteresowanie. Zwiększone bilateralne kontakty gospodarcze są bardzo atrakcyjnym sposobem równoważenia wpływów rosyjskich, zwłaszcza dla państw dysponujących zasobami energetycznymi. Kazachstan, Uzbekistan i Turkmenistan starają się prowadzić multiwektorową politykę zagraniczną, w której kierunek wschodni odgrywa rosnącą rolę⁵.

Kolejną tendencją jest długofalowy brak efektywności w regionalnych działaniach państw zachodnich. Pomimo obecności militarnej i ambicji nawiązania współpracy gospodarczej z państwami regionu, rozliczne niepowodzenia (jak na przykład fiasko europejskich założeń w kwestii południowego korytarza dla transportu surowców energetycznych, problemy wokół operacji NATO w Afganistanie, słabości w politycznej konfrontacji z Rosją) kładą się cieniem na relacjach USA czy UE z regionem. Stany Zjednoczone, pochłonięte konfrontacją zbrojną w Iraku i Afganistanie *de facto* postrzegały region w kategoriach zaplecza operacji *Enduring Freedom* i ISAF, co wystawiało je na instrumentalne naciski regionalnych podmiotów. Z kolei UE nie zdołała ani na chwilę stać się jednym z głównych rozgrywających w regionie. Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest redukcja jej roli, a w coraz większej mierze również USA, z pozycji istotnych aktorów w kontekście interwencji militarnych w Afganistanie w 2001 r., do roli przeciwwagi wpływów rosyjskich i chińskich w polityce państw poradzieckich zaledwie dekadę później⁶.

Ostatnią, ale niezmiernie istotną, a jednocześnie najczęściej przeoczaną, tendencją w polityce regionalnej jest zauważalny wzrost samodzielności politycznej poszczególnych państw regionu. Dotyczy to zwłaszcza dysponujących

⁵ Więcej o ekspansji ChRL w poradzieckiej Azji Centralnej i wykorzystywaniu tego procesu przez państwa regionu zob.: K. KOZŁOWSKI, *Państwo Środka a Nowy Jedwabny Szlak. Poradziecka Azja Centralna i Xinjiang w polityce ChRL*, Toruń: Wydawnictwo ADAM MARSZAŁEK 2011.

⁶ Wieloaspektowe omówienie słabości polityki zachodniej wobec regionu: J. BOONSTRA, *Is the EU Downscaling Political Engagement in Central Asia?*, „EUCAM Commentary”, nr 23, luty 2014 (27.02.2014); N. MELVIN, *The EU Needs a New Value-Based Realism for its Central Asia Strategy*, „EUCAM Policy Brief”, nr 28, październik 2012 (31.10.2012), zwł. s. 3; V. AXONOVA, *EU Human Rights and Democratization Assistance to Central Asia: In Need of Further Reform*, „EUCAM Policy Brief”, nr 22, styczeń 2012 (27.01.2012); J. BOONSTRA, *EU Central Asia Policy: Steady as She Goes*, „Central Asia Policy Brief”, nr 4, sierpień 2012, zwł. s. 2; J. BOONSTRA, *Democracy in Central Asia: Sowing in Unfertile Fields?*, „EUCAM Policy Brief”, nr 23, maj 2012 (16.05.2012).

dużymi złożami węglowodorów Kazachstanu i Turkmenistanu oraz kluczowego dla regionalnych sieci przesyłowych surowców energetycznych Uzbekistanu. Kazachstan, dysponując dużymi zasobami ropy naftowej ze złoża kaspijskich, efektywnie prowadzi tzw. politykę wielowektorowości, starając się rozbudowywać relacje energetyczne z Federacją Rosyjską, Stanami Zjednoczonymi i ChRL w sposób gwarantujący Astanie możliwie duży stopień samodzielności w relacjach międzynarodowych. O sukcesie tych starań najlepiej świadczy to, że kazachstańska ropa może już być eksportowana nie tylko do Rosji, jak miało to miejsce w 1991 r., ale również z pominięciem rosyjskich rurociągów do państw zachodnich oraz do Chińskiej Republiki Ludowej. Turkmenistan z kolei, od kryzysu w relacjach z Federacją Rosyjską w 2009 r., aktywnie dąży do przerwania dominacji rosyjskiej w zakresie przesyłu gazu. Najlepszym tego wyrazem są dynamicznie rozwijające się relacje gazowe z ChRL i pierwszy gazociąg biegnący z Turkmenistanu do Xinjiang. Uzbekistan, dysponujące największą populacją państwo regionu graniczące ze wszystkim nowymi republikami poradzieckimi, rządzone twardą ręką przez I. Karmowa, ma duże problemy z antysystemowymi ugrupowaniami muzułmańskimi, walczącymi z reżimem na terytorium Kotliny Fergańskiej, swoistego korytarza z Afganistanu do poradzieckiej Azji Centralnej. Jego położenie pozwala mu jednak odgrywać istotną rolę w tranzycie surowców energetycznych, a także w polityce bezpieczeństwa regionu⁷.

Zauważalne, choć w mniejszej skali, usamodzielnienie od polityki rosyjskiej ma też miejsce w przypadku pozostałych państw poradzieckich regionu. Ich problemy wewnętrzne nie pozwalają jednak na równie jednoznaczne samookreślenie, jak ma to miejsce w przypadku Kazachstanu i Turkmenistanu. Tadżykistan, po wojnie domowej w latach dziewięćdziesiątych, ponownie stoi przed poważnymi problemami wewnętrznymi, tym razem o charakterze gospodarczym⁸. Kirgistan – wydawało się, że najbardziej demokratyczne państwo w regionie – w ostatniej dekadzie przeszedł dwie gwałtowne zmiany władzy: rewolucję tulipanów w 2005 i przewrót w 2010 r. Targają nim również poważne spory etniczne⁹. Oba państwa są zależne politycznie i gospodarczo od

⁷ Więcej na temat rozgrywania interesów mocarstw przez lokalnych graczy w: A. COOLEY, *Great Games, Local Rules*, Oxford: Oxford University Press 2012.

⁸ Obszerne omówienie sytuacji wewnętrznej w poszczególnych państwach poradzieckiej Azji Centralnej w pierwszej dekadzie po uzyskaniu niepodległości można znaleźć w serii monografii zbiorowych „Współczesna Azja Centralna” pod redakcją T. Bodio.

⁹ K. KOZŁOWSKI, *Iluzje rewolucji. Rewolucja róż, rewolucja pomarańczowa, rewolucja tulipanów*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH 2010, s. 119-145.

Federacji Rosyjskiej. Nawet one jednak, dzięki powiązaniom w ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy czy udostępnieniu baz dla sił zachodnich, są w stanie podejmować kroki świadczące o większej niż w 1991 r. samodzielności regionalnej.

Wszystkie pięć młodych republik pamięta lata absolutnej hegemonii rosyjskiej. Dwie dekady suwerenności otworzyły nowe perspektywy przed lokalnymi elitami politycznymi, które nie są skore do zamienienia jednej obcej dominacji na inną. Istotną rolę odgrywają w tym zakresie historyczne doświadczenia ludów regionu, odwiecznie lawirujących między światowymi potęgami¹⁰. Obecne zainteresowanie kluczowych „graczy międzynarodowych”, wcześniej politycznie niedostępnym regionem, dostarcza licznych okazji do rozgrywania ich interesów na korzyść lokalnych elit politycznych. Zwłaszcza Kazachstan, Turkmenistan i Uzbekistan starają się rozgrywać interesy Rosji, USA i ChRL z myślą o kapitalizacji możliwie dużych zysków gospodarczych i politycznych. Na przykład po wydarzeniach 11 września 2001 r. wszystkie państwa centralno-azjatyckie dokonały zbliżenia politycznego z państwami NATO, równoważąc w ten sposób, choć tylko tymczasowo, rosyjskie wpływy militarne. Najdalej w tym względzie posunęły się Kirgistan i Uzbekistan, umożliwiając utworzenie na swoich terytoriach baz wojskowych USA i NATO w ramach działań w Afganistanie, korzystając finansowo i politycznie na zbliżeniu z Zachodem. Z kolei w ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy (Turkmenistan pozostaje poza nią), wykorzystując polityczne poparcie ChRL, były później w stanie pozostać asertywne wobec ekspansji amerykańskiej (żądanie określenia czasu pobytu wojsk amerykańskich w regionie w 2005 r. oraz poparcie Uzbekistanu skonfliktowanego z USA na tle wydarzeń w Andżanie w maju 2005 r.), a także trzy lata później wobec Rosji (nie przychyliły się do uznania niepodległości Abchazji i Osetii Południowej po wojnie gruzińsko-rosyjskiej). Jednocześnie wszystkie te republiki nie rezygnują ze współpracy w zakresie bezpieczeństwa z Federacją Rosyjską (choć Uzbekistan wystąpił z Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym w 2012 r., a Kazachstan lawiruje politycznie w kwestiach związanych z koncepcjami eurazjatyckimi Rosji), która pomimo rozwoju analogicznej współpracy w ramach SOW, wciąż odgrywa kluczową rolę w sytuacji militarnej w regionie. Stanowi to z kolei swoistą przeciwwagę do ekspansji gospodarczej Chin.

¹⁰ Obszerne rozważania na ten temat zob.: K. COLLINS, *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*; A. COOLEY, *Great Games, Local Rules*.

Analiza wydarzeń i procesów politycznych zachodzących we współczesnej Azji Centralnej wskazuje, że sytuacja regionalna po zakończeniu zimnej wojny ewoluowała w kierunku ładu multilateralnego, opartego na wypadkowej interesów mocarstw międzynarodowych i umiejętności ich wykorzystania przez aktorów regionalnych. Federacja Rosyjska stanęła w obliczu ekspansji ChRL i USA, oraz w mniejszym stopniu UE, w regionie, który uznawała za strefę swych wyłącznych wpływów. Podmiotami, które relatywnie najwięcej skorzystały na tej zmianie były lokalne autorytarne reżimy. Umiejętnie lawirując między trzema głównymi graczami Nowej Wielkiej Gry od 1991 r. były w stanie zwiększyć zakres niezależności w międzynarodowych relacjach gospodarczych i politycznych. Wiele jednak wskazuje, że zmiany na rynkach surowców energetycznych mogą w znaczący sposób zmienić regionalny układ sił, czyniąc poradziecką Azję Centralną obiektem odmiennej od dotychczasowej rywalizacji geopolitycznej.

NADCHODZĄCE WYZWANIA

Oceniając dynamikę przemian politycznych w Azji Centralnej można stwierdzić, że koniec roku 2014 będzie istotną cezurą polityczną dla regionu. Wynika to przede wszystkim z faktu planowanego do tego czasu wycofania wojsk koalicji antyterrorystycznej z pobliskiego Afganistanu. W realiach okolicznych republik poradzieckich oznacza to istotny spadek zaangażowania USA w zapewnianie bezpieczeństwa regionalnego. To z kolei może się przełożyć na wzrost zagrożeń asymetrycznych, mniejszą stabilność państw poradzieckich oraz wymierny wzrost znaczenia innych, niedemokratycznych mocarstw zaangażowanych w regionie – ChRL i Rosji. Jeśli połączyć to z faktem nieuchronnie zbliżającej się zmiany władzy w poszczególnych państwach regionu, istnieje duże prawdopodobieństwo, że poradziecką Azję Centralną czeka burzliwa przyszłość.

W perspektywie krótkookresowej, proces wycofywania zachodnich sił zbrojnych wymiennie przekłada się na intensyfikację bi- i multilateralnych działań dyplomatycznych w regionie. Chiny, Rosja, Iran, państwa Zatoki Perskiej, Pakistan, Turcja wykazują dużą aktywność w zakresie prób zbudowania mechanizmów zarządzania bezpieczeństwem regionalnym w przyszłości. Inicjatywy regionalne podejmują również rozliczne organizacje międzynarodowe: Szanghajska Organizacja Współpracy, OBUZ, Unia Eurazjatycka czy Celną, Proces Sтамбульський itd. Dynamika ich wzajemnych relacji może, choć nie musi, położyć kres pojęciu poradzieckiej Azji Centralnej. Państwa kręgu

kultury perskiej: Tadżykistan i Uzbekistan znajdują się pod większym wpływem partnerów muzułmańskich niż turkojęzyczne i relatywnie bardziej zrusyfikowane Kazachstan, Kirgistan i Turkmenistan¹¹. Bezpośrednim ich skutkiem będzie z pewnością ekspozycja republik poradzieckich na szeroką gamę nacisków ze strony podmiotów zewnętrznych.

Zmiany bieżące nakładają się na nieuniknioną w ujęciu średniookresowym zmianę pokoleniową u sterów władzy większości poradzieckich republik Centralnej Azji. Polityka regionalna jest wciąż zakorzeniona w realiach autokratycznych rządów przywódców politycznych pamiętających czasy radzieckie. W dużej mierze wiązało się to z zaakceptowaniem ich koncepcji bezpieczeństwa regionu – negującej endemiczny charakter niepokojów społecznych. Większość państw w regionie czeka jednak proces sukcesji władzy, co może w warunkach autokratycznych oznaczać wejście w relatywnie niespokojny okres zmian i potencjalnej reorganizacji elit politycznych i gospodarczych. Odnosi się to w szczególności do Kazachstanu, Uzbekistanu i Tadżykistanu, których prezydenci pamiętają początki niepodległej państwowości¹². Narastające napięcia polityczne w Tadżykistanie, wynikające z powolnego przedawania się umowy społecznej, która zakończyła wojnę domową w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, są już teraz powodem do niepokoju. Protesty i wystąpienia społeczne w roku 2011 w Kazachstanie, zbieżne w czasie z pogorszeniem zdrowia prezydenta N. Nazarbajewa to kolejne zapowiedzi możliwej eksplozji po jego odejściu od władzy¹³. Polityczna niestabilność Kirgistanu w 2005 i 2010 r. są najlepszym przykładem, do czego może prowadzić niekontrolowany upadek lokalnego reżimu. Potencjalne napięcia społeczne na tle zmiany ekip rządzących mogą wykazać tendencje do rozprzestrzeniania się na państwa sąsiedzkie poprzez migracje uchodźców, wciąż żywe powiązania klanowe czy etniczne, sieci przestępcze oraz zbrojne podmioty niepaństwowe.

Niezależnie od tego, jak niepokojące byłyby prognozy krótko- i średniookresowe, można jednak stwierdzić, że po części podobne zmiany w regionie miały już miejsce, a ich konsekwencje można rozpatrywać w kategoriach

¹¹ Na marginesie rozważań prowadzi to do wniosku, że postrzeganie regionu w kategoriach jednolitego bloku poradzieckiego – specyficzne dla lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia – powoli odchodzi w przeszłość.

¹² Emomali Rachmon, prezydent Tadżykistanu, objął władzę w połowie lat dziewięćdziesiątych – w trakcie wojny domowej – co nie zmienia faktu, że stażem jako głowa państwa ustępuje N. Nazarbajewowi (Kazachstan) i I. Karimowi (Uzbekistan) zaledwie o trzy lata.

¹³ J. BOONSTRA, *Democracy in Central Asia*.

bieżących wydarzeń wpisujących się w szerszy schemat Nowej Wielkiej Gry. W tym sensie istotniejsze wydają się równoległe zachodzące długofalowe zmiany na światowych rynkach surowców energetycznych, przede wszystkim upowszechnienie technologii wydobywania gazu łupkowego oraz LNG, które mogą trwale przeobrazić atrakcyjność gospodarczą regionu, a tym samym jego znaczenie międzynarodowe. Wzrost podaży gazu łupkowego połączony z liberalizacją amerykańskiego rynku gazu ziemnego i większą dostępnością błękitnego paliwa w wersji skroplonej może spowodować, że inwestycyjnie złoża centralno-azjatyckie pozostaną interesujące wyłącznie w ramach portfeli paliwowych ich bezpośrednich sąsiadów. Tylko oni bowiem będą w stanie zapewnić dostawy rurociągami w regionie zagrożonym wysoką aktywnością zbrojnych podmiotów niepaństwowych. Doświadczenie ostatnich dwudziestu lat wskazuje również na duże prawdopodobieństwo konfliktów między państwami tranzytowymi, które często stawiają odleglejszych terytorialnie odbiorców w politycznie i ekonomicznie niepewnej sytuacji¹⁴.

Największe dostępne złoża węglowodorów są geograficznie skoncentrowane, tworząc swoiste zagłębienia ropy naftowej i gazu ziemnego w zaledwie kilku miejscach globu. Powoduje to, że sektory ich wydobywania, transportu, przetwarzania i konsumpcji pozostają relatywnie w większym stopniu niż w przypadku innych surowców energetycznych pod wpływem uwarunkowań nie tylko gospodarczych, ale przede wszystkim geopolitycznych. Jest to wynik, z jednej strony, technologicznego braku alternatywy dla wielkoskalowego wykorzystania węglowodorów przez cywilizację przełomu XX i XXI w. oraz ich kluczowego znaczenia dla gospodarki światowej, z drugiej strony ich geograficznego rozmieszczenia, w większości przypadków w politycznie mniej stabilnych i często niespokojnych częściach świata (Bliski Wschód, Północna Afryka, obszar byłego Związku Radzieckiego). Z tego powodu częściej niż inne surowce energetyczne ropa naftowa i gaz ziemny są brane pod uwagę w analizach o charakterze strategicznym, a konkurencja o zapewnienie ich dostaw nabiera znamion politycznych.

W przypadku rynków surowców energetycznych, bardziej niż w przypadku rynków innych towarów i usług, kluczowe znaczenie odgrywa geograficznie trwałe umiejscowienie infrastruktury obejmującej ich wydobywanie, transport i dystrybucję. Jej rozwój i utrzymanie determinuje funkcjonowanie rynku, zaś

¹⁴ Nie wspominając o politycznym traktowaniu dostaw surowców energetycznych przez Rosję, co już skłania wielu odbiorców europejskich do dodatkowego zwiększenia wysiłków prowadzących do dywersyfikacji dostaw, a także zwiększenia roli odnawialnych źródeł energii we własnym bilansie energetycznym.

podmioty wpływające na jej kształt determinują kierunki jego rozwoju. Oznacza to, że w kwestiach energetycznych państwo zawsze jest istotnym graczem, eksponując wszelką aktywność na rynkach energii na wpływy polityczne. W przeważającej mierze rynki energetyczne są więc tworzone zgodnie z kierunkiem zainteresowań kreujących je państw.

W powyższym kontekście, dla poradzieckich państw Azji Centralnej rewolucja gazu łupkowego oraz upowszechnienie technologii LNG może oznaczać dwie istotne zmiany gospodarcze, a pośrednio i polityczne. Pierwszą będzie pojawienie się bezpieczniejszych w zakresie potencjalnych zakłóceń podaży źródeł dostaw dla państw zachodnich. To z kolei przełoży się na spadek konkurencyjności regionalnych złóż błękitnego paliwa oraz spadek gospodarczego i politycznego zainteresowania UE i USA regionem. Drugą będzie trwała, gospodarcza i geograficzna konfiguracja złóż regionalnych jako składowych chińskich i rosyjskich portfeli dostawców węglowodorów.

Gwałtowny wzrost podaży błękitnego paliwa, będący skutkiem rewolucji łupkowej w Stanach Zjednoczonych, oraz postępujące upowszechnienie technologii skraplania gazu, znacznie ułatwiającej jego transport i składowanie, przeobraża mapę wydobycia i dystrybucji gazu ziemnego w skali globalnej. Dostępność nowych złóż w odmiennych od dotychczasowych, politycznie niestabilnych regionach globu powoduje, że państwa konsumenckie mogą bardziej realistycznie myśleć o dywersyfikacji dostawców i uniezależnieniu się od państw traktujących błękitne paliwo jako zasób polityczny. Dla poradzieckich państw Azji Centralnej nie może to oznaczać nic innego, jak spadek konkurencyjności projektów powiązanych z regionem w stosunku do państw bliższych geograficznie i stabilniejszych w zakresie bezpieczeństwa dostaw¹⁵, a tym samym spadek atrakcyjności w oczach zachodnich odbiorców. Istotnym sygnałem w tym zakresie było niepowodzenie gazociągu Nabucco, którego planom położył kres nie tyle konkurencyjny projekt rosyjski, ile ekonomiczna nieopłacalność inwestycji w obliczu pojawienia się alternatywnych i tańszych źródeł dostaw z Azerbejdżanu.

Jednocześnie, zarówno w wymiarze cen jak i transportu, gaz ziemny stanie się dla państw zachodnich łatwiej osiągalny z geograficznie odmiennych źródeł niż odległa i trudno dostępna poradziecka Azja Centralna. Przy rosnącym popycie ze strony ChRL, a w przyszłości możliwe, że również i Indii, ograniczanie podaży surowców energetycznych w Azji Centralnej przez USA czy

¹⁵ W tym również państw, na których stabilność państwa zachodnie mają większy wpływ, niż ma to obecnie miejsce w przypadku Azji Centralnej.

UE zmusi wymienione państwa rozwijające się do ich pozyskiwania z rynków łatwiej dostępnych dla państw zachodnich. Ujmując obrazowo, każda baryłka ropy naftowej czy metr³ gazu ziemnego trafiające do USA czy UE z określonego miejsca globu, to jedna baryłka ropy lub metr³ gazu importowane do USA czy UE mniej z innych części świata. Na zasadzie naczyń połączonych państwa zachodnie, konkurując na dużą skalę z ChRL na rynku Centralnej Azji, doprowadziłoby to do zwiększenia konkurencji chińskiej na innych rynkach. Wszystkie strony w takim układzie ponosiłyby większe koszty zarówno transportowe, jak i inne, wynikające z asymetrii informacji na rynku. Czynniki ekonomiczne wydają się więc wystarczająco silnym uzasadnieniem, aby portfel źródeł eksportu węglowodorów w Azji Centralnej był geograficznie ustalony. W dłuższej perspektywie czasowej odmienne rozwiązania wydają się ekonomicznie nieatrakcyjne dla każdej ze stron. Z tego powodu w perspektywie dekady można się spodziewać znaczących postępów w substytucji gazu z Azji Centralnej przez rynki zachodnie surowcem z innych źródeł.

Patrząc z perspektywy zachodniej, w pierwszej chwili może się wydawać, że deeskalacja zaangażowania w odległym, trudno dostępnym i autorytarnym regionie świata może przynieść wiele korzyści zdejmując z barków USA czy państw UE ciężar pośredniej stabilizacji regionu. Do pewnego stopnia nie można odmówić takiej argumentacji sensu. W sytuacji kryzysu strefy euro i ogromnych obciążeń, jakie generują działania stabilizacyjne USA w różnych częściach globu, brak potrzeby prowadzenia działań w tak trudnym politycznie i gospodarczo środowisku, jak poradziecka Azja Centralna, może być przywitany nawet z ulgą. Historyczne doświadczenia niekontrolowanego wycofania się państw Zachodu z odległych części globu i uczynienia ich przedmiotem rozgrywki wyłącznie autorytarnych reżimów powinny jednak ostudzić podobny entuzjazm. Rosyjska polityka bezpieczeństwa na północnym Kaukazie, chińska w Xinjiang czy autokratycznych przywódców w Azji Centralnej w ciągu ostatniego ćwierćwiecza zdaje się nie tylko nie mieć przełożenia na realną stabilizację, ale również generować duży potencjał eskalacji niepokojów politycznych w przyszłości. Biorąc pod uwagę globalne doświadczenia zwalczania zagrożeń asymetrycznych po 2001 r. oraz graniczenie poradzieckiej Azji Centralnej z najbardziej zapalnymi częściami ChRL, Federacji Rosyjskiej, Pakistanu i Afganistanu, odwrócenie się państw zachodnich od tej części świata może się na nich zemścić w przyszłości.

PODSUMOWANIE

Naukowe badania i studia dotyczące sytuacji politycznej poradzieckich państw Azji Centralnej mają tendencję do nienadążania za rozwojem sytuacji w regionie. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych, śladami A. Rashida¹⁶, region analizowano głównie w kategoriach Nowej Wielkiej Gry mocarstw – Federacji Rosyjskiej i Stanów Zjednoczonych. W tym czasie Azja Centralna stała się już jednak obszarem ekspansji chińskiej, co lokalne reżimy efektywnie wykorzystywały do poszerzania własnej niezależności. Potrzeba było kolejnej dekady, by te tendencje były powszechnie zauważone i docenione, a koncepcja Nowej Wielkiej Gry została uzupełniona o nowych aktorów – Państwo Środka i państwa regionu¹⁷. Obecnie społeczność międzynarodowa staje się świadkiem kolejnego przeobrażenia. W wyniku zmian na rynkach surowców energetycznych, atrakcyjność poradzieckiej Azji Centralnej dla świata zachodniego maleje, co z kolei wystawia ją na rosnące w siłę ambicje polityczne Federacji Rosyjskiej i ChRL. Oznacza to, że w miarę deeskalacji zachodniego zaangażowania w regionie, Nowa Wielka Gra może stać się domeną wyłącznie autokratycznych graczy. W globalizującej się rzeczywistości międzynarodowej konsekwencje takich zmian mogą jednak sięgnąć daleko poza obszar poradziecki. Doświadczenia historii najnowszej pokazują, że w rzeczywistości politycznej zdominowanej przez autorytarne rządy jeden lokalny wstrząs może spowodować poważne reperkusje w skali regionu. Powaga sytuacji wynika z faktu, że niestabilność polityczna poradzieckiej Azji Centralnej może efektem synergii wywołać falę niepokojów społecznych na przykład w chińskim Xinjiangu czy na północnym lub południowym Kaukazie. Historia niespłaconych rachunków politycznych za nierozwiązane problemy Bliskiego Wschodu czy polityki kolonizacji i dekolonizacji w innych częściach globu wskazuje, że pozostawienie kwestii rozwoju gospodarczego i bezpieczeństwa regionu wyłącznie w dyspozycji reżimów autorytarnych może w przykry sposób przypomnieć się w przyszłości. Stawia to społeczność międzynarodową wobec pytania, czy i tym razem może sobie pozwolić na spóźnioną refleksję nad długofalowymi procesami gospodarczymi i politycznymi zachodzącymi w poradzieckiej Azji Centralnej.

¹⁶ A. RASHID, *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, tłum. A. i M. Falkowscy, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG 2003, zwł. s. 275 nn.

¹⁷ T. STĘPNIEWSKI (red.), *The New Great Game in Central Asia*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2012.

BIBLIOGRAFIA

- AXYONOVA V., EU Human Rights and Democratization Assistance to Central Asia: In Need of Further Reform, "EUCAM Policy Brief", nr 22, styczeń 2012 (27.01.2012).
- BOONSTRA J., Democracy in Central Asia: Sowing in Unfertile Fields?, "EUCAM Policy Brief", nr 23, maj 2012 (16.05.2012).
- BOONSTRA J., EU Central Asia Policy: Steady as She Goes, "Central Asia Policy Brief", nr 4, sierpień 2012.
- BOONSTRA J., Is the EU Downscaling Political Engagement in Central Asia?, "EUCAM Commentary", nr 23, luty 2014 (27.02.2014).
- COLLINS K., Clan Politics and Regime Transition in Central Asia, Cambridge–New York, NY: Cambridge University Press 2006.
- COOLEY A., Great Games, Local Rules, Oxford: Oxford University Press 2012.
- GAVRILIS G., Central Asia's Border Woes & the Impact of International Assistance, Central Eurasia Project, Open Society Foundation, maj 2012, <http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/OPS-No-6-20120601.pdf> (dostęp: 01.09.2014).
- KOZŁOWSKI K., Iluzje rewolucji. Rewolucja róż, rewolucja pomarańczowa, rewolucja tulipanów, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH 2010.
- KOZŁOWSKI K., Państwo Środka a Nowy Jedwabny Szlak. Poradziecka Azja Centralna i Xinjiang w polityce ChRL, Toruń: Wydawnictwo ADAM MARSZAŁEK 2011.
- MELVIN N., The EU Needs a New Value-Based Realism for its Central Asia Strategy, „EUCAM Policy Brief”, nr 28, październik 2012 (31.10.2012).
- RASHID A., The New Great Game – The Battle for Central Asia's Oil, „Far Eastern Economic Review”, 10 kwietnia 1997 r.
- RASHID A., Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej, tłum. A. i M. Falkowscy, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG 2003.
- STĘPNIWSKI T. (red.), The New Great Game in Central Asia, Lublin: Wydawnictwo KUL 2012.

HOW SHALE GAS REVOLUTION AND LNG TECHNOLOGY
WILL CHANGE THE GEOPOLITICAL ATTRACTIVENESS
OF POST-SOVIET CENTRAL ASIA

S u m m a r y

Analyses of post-Soviet Central Asia are mostly of geopolitical character. Predominantly they concern region's role in context of Western military presence in Afghanistan or its economic attractiveness in context of Caspian natural gas and crude oil reserves. However, the ongoing scientific debates, while concentrated on short-term developments in the post-Soviet space, often do not acknowledge the consequences of international shale gas revolution and LNG technology proliferation for the region. Technological advancement in terms of natural gas extraction, transport and distribution may decrease region's attractiveness for the Western actors and make the New Great Game in Central Asia a domain of exclusively authoritarian players.

Key words: Central Asia, shale gas, China, Russia.

GEOPOLITYCZNE ZNACZENIE PORADZIECKIEJ AZJI CENTRALNEJ
W KONTEKŚCIE PRZEMIAN NA RYNKACH GAZU ZIEMNEGO

S t r e s z c z e n i e

Poradziecka Azja Centralna pojawia się w analizach politologicznych w przeważającej mierze z powodów natury geopolitycznej: militarnego znaczenia regionu w kontekście operacji koalicji antyterrorystycznej w Afganistanie oraz gospodarczego znaczenia regionalnych złóż ropy naftowej i gazu ziemnego. W większości toczących się debat naukowych, skoncentrowanych na relatywnie bliskim horyzoncie czasowym, nie zauważa się jednak konsekwencji, jakie dla jego znaczenia w polityce międzynarodowej mogą mieć przeobrażenia związane z tzw. rewolucją gazu łupkowego oraz postępującym upowszechnieniem technologii transportu gazu płynnego – LNG. W perspektywie długoterminowej istnieje duże prawdopodobieństwo, że zmiany technologiczne w zakresie wydobycia i transportu węglowodorów mogą się przyczynić do zmiany geopolitycznego krajobrazu poradzieckiej Azji Centralnej – spadku jego atrakcyjności dla państw zachodnich i uczynienia Nowej Wielkiej Gry domeną wyłącznie autorytarnych graczy.

Słowa kluczowe: Azja Centralna, gaz łupkowy, Chiny, Rosja.